

ІЗ ГЛИБИНИ ВІКІВ

1000-ліття Чернігівського князівства

Чернігівська обласна універсальна наукова
бібліотека імені Софії та Олександра Русових

ІЗ ГЛИБИНИ ВІКІВ

1000-ліття Чернігівського князівства

Рекомендаційний покажчик

Чернігів
2024

Із глибини віків: 1000-ліття Чернігівського князівства :
I – 32 рек. покажч. / Черніг. ОУНБ ім. Софії та Олександра
Русових ; уклад. Л. В. Студьонова ; ред. І. Каганова ; відп.
за вип. В. Примака. – Чернігів, 2024. – 28 с.

Рекомендаційний покажчик «Із глибини віків: 1000-ліття Чернігівського князівства» присвячений вікопомній даті утворення одного із найбільших князівств середньовічної Європи, що стало однією з основ сучасної України.

Посібник містить документальний масив джерел з історії Чернігівського князівства. Покажчик буде корисним науковцям, краєзнавцям, освітянам, студентському та учнівському загалу, працівникам бібліотек, архівів і музеїв.

ПЕРЕДМОВА

Далекого 1024 року біля літописного міста Листвен (зараз с. Малий Листвен Чернігівського району) відбулася, описана в літописі, вікопомна битва війська Ярослава Мудрого з військами його брата князя Мстислава Хороброго (обидва сини Володимира Великого). Ярослав вийшов з того протиборства переможеним. Мирний договір 1026 р. між Мстиславом та Ярославом Мудрим розділив Русь по Дніпру. Праворуч від Дніпра сів Ярослав, і постало Велике Київське князівство. А ліворуч від Дніпра сів Мстислав, і постало Велике Чернігівське князівство на землях, населених сіверським племенем. Згодом територія князівства поширилася на землі радимичів і частково в'ятичів і дреговичів. Столицею князівства був Чернігів, що став значним економічним і культурним центром Русі. І це була перша згадка про Чернігівське князівство саме як окреме політичне утворення.

За свідченнями українських істориків після смерті Мстислава Хороброго Чернігівське князівство повернулося до складу єдиної Русі на чолі з Ярославом Мудрим. А після його смерті Русь знову розділяється вже між його синами. Чернігівським князем стає Святослав Ярославич. І саме він засновує велику чернігівську династію Святославичів.

Від нього походять дві головні гілки чернігівських князів – Давидовичі та Олеговичі, названі так від імен синів Святослава Давида та Олега.

Порівняно висока чисельність та щільність населення, швидке зростання Чернігова, який став, за словами М. С. Грушевського, «гегемоном всього Українського Лівобережжя», сприяли піднесенню економічної могутності Сіверщини. Все це стимулювало стрімкий розвиток культурного і духовного потенціалу.

На початку XIII ст. чернігівські князі з династії Ольговичів зібрали під своєю владою, окрім Чернігово-Сіверської, Київську, Переяславську та Галицько-Волинську землі – практично всі князівства в межах сучасної України. Чернігівські князі мали

родинні стосунки з половцями, греками, польськими, угорськими та німецькими королівським дворами. Вони неодноразово посідали великокнязівський стіл і відігравали провідну роль у політичному житті держави.

Потім настав період так званої феодалної роздробленості, який характеризувався тим, що князі почали роздавати землі своїм синам, а ті – своїм синам. Претендентів на князювання стало більше і між ними велися постійні війни. Тоді Чернігівське князівство починає дробитися на менші уділи: спочатку відділяється Новгород-Сіверський, потім – Курськ, Брянськ та інші. Стосунки між цими дрібними князівствами та Черніговом будувалися за феодалним принципом «васал – сюзерен». Основним зобов'язанням дрібніших князів була військова служба своєму князю-господарю. І ті ж самі муромські, стародубські, брянські князі були зобов'язані на вимогу чернігівського князя приходити з дружиною і брати участь у походах.

Майже усі князі Чернігівські намагалися розбудовувати Чернігів. Як адміністративний центр, він дуже швидко ріс. Тут жив князь з родиною, управителі, дружина, обслуга, відповідно, створювалась інфраструктура у вигляді постачання всього, що необхідно князю та дружині, і багато іншого. Завдяки їм, ми тепер маємо прекрасну давньоруську архітектуру, що й досі прикрашає Чернігів. Це було багате місто, про що свідчать знайдені археологами на його території залишки близько десятка ювелірних майстерень часів Київської Русі, а також півтора десятка давньоруських скарбів. Отже, тут жили люди заможні і процвітало виробництво.

Монгольська навала в середині XIII століття стала страшним ударом для Чернігівського князівства. Сучасні історики доводять, що Чернігів не був знищений. Найбільший занепад міста припав на другу половину XIV століття, коли поширилася епідемія чуми, яка тоді знищила третину населення Європи, до половини населення Китаю та Індії. Попри все Чернігів залишався князівським центром до 1500 року, коли московський князь

завоював Сіверську землю. За мирним договором 1503 року всі сіверські міста відійшли до московської держави. Понад 500 років тому, саме з нападу на Чернігово-Сіверщину, почалася історія збройного конфлікту між московією та Україною, яка не припиняється у XXI столітті.

* * *

Рекомендаційний показчик «Із глибини віків : 1000-ліття Чернігівського князівства» присвячений вікопомній даті утворення одного із найбільших князівств середньовічної Європи, що стало однією з основ сучасної України.

Посібник містить документальний масив джерел з історії Чернігівського князівства. Структурно показчик складається з передмови, п'яти тематичних розділів, довідково-пошукового апарату та змісту. У межах кожного розділу описи документів укладені в алфавітному порядку за прізвищами авторів або назвами публікацій. Бібліографічні описи виконані за чинними в Україні стандартами. У випадках, коли назва не розкриває змісту публікації, подаються уточнюючі анотації. Довідково-пошуковий апарат видання складається з іменного та географічного показчиків. Рекомендаційний посібник буде корисним науковцям, дослідникам, краєзнавцям, освітянам, студентському та учнівському загалу, працівникам бібліотек, архівів і музеїв.

ЛИСТВЕНСЬКА БИТВА 1024 Р.

1. **Багале́й Д. И.** История Северской земли до половины XIV ст. : ист. монография / Дмитрий Багале́й. – Киев : Унив. тип. (И. И. Завадского), 1882. – II, 310, [2], II с., [5] л. ил., карт., табл.

С. 32–52 : Лиственська битва.

2. **Бондар О. М.** Укріплення літописного Листвена в контексті еволюції давньоруської фортифікації / Бондар О. М. // Сумський історико-архівний журнал. – 2012. – № XVI–XVII. – С. 161–167.

У статті розглядається проблема еволюції фортифікаційних споруд Північного Лівобережжя Х–ХІІІ ст. на прикладі городищ с. Малий Листвен Ріпкинського (нині Чернігівського) району.

3. **Зелений В.** Битва при Листвені (1024 р.) та її сучасні уроки / Володимир Зелений // Актуальні питання гуманітарних наук. – Дрогобич, 2023. – Вип. 64. – Т. 1. – С. 54–60.

4. **Журавльов Д. В.** Визначні битви та полководці української історії / Д. В. Журавльов. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 416 с.

С. 27–31 : Битва під Лиственом.

5. **Коваленко В. П.** Летописный Листвен (к вопросу о локализации) / В. П. Коваленко, А. В. Шекун // Советская археология. – 1984. – № 4. – С. 62–64.

6. **Котляр М. Ф.** Лиственська битва 1024 / М. Ф. Котляр // Енциклопедія історії України. – Київ, 2009. – Т. 6. – С. 161.

7. **Сапон В.** Під Лиственом 1024 року / Володимир Сапон // Деснянська правда. – 2004. – 11 берез. – С. 12.

ЧЕРНІГІВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО

8. **Аж до мокшанських боліт:** яким було Велике Чернігівське князівство // Сім днів. – 2023. – № 1 (5 січ.). – С. 4–5 : фот.

Розповідь чернігівських істориків – доктора історичних наук, професора НДУ імені М. Гоголя С. Леп'явка та викладача Інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський

колегіум» імені Т. Г. Шевченка, кандидата історичних наук В. Пилипенка.

9. **Бойко В. М.** Владні інституції Чернігово-Сіверщини: ілюстрована історія / В. Бойко, Д. Казіміров, С. Леп'явко ; Сівер. центр післядиплом. освіти [та ін.]. – Чернігів : Десна, 2014. – 190, [1] с. : іл.

С. 9–22 : Князівства Чернігово-Сіверщини (XI–XIII ст.).

10. **Бондар О. М.** Білоус: річка дев'яти фортець / Олександр Бондар. – Чернігів : [б. в.], 2022. – 76 с. : іл., фот. – (Міста та фортеці Чернігово-Сіверщини ; № 5).

11. **Брайчевський М. Ю.** Твори. Т. 1. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі / Михайло Брайчевський ; упоряд., передм., наук. ред. і анот. імен. покажч. Ю. Кухарчука. – Київ : вид-во ім. О. Теліги, 2004. – 720 с.

У монографіях, що склали 1-й том творів відомого українського історика і мислителя, відтворені політичні процеси та розвиток історичної думки, що мали місце і на Чернігівщині у IX – першій пол. XIII ст.

12. **Бондар О. М.** Чернігів: град – замок – місто / Олександр Бондар. – Чернігів, 2021. – 95 с. : іл. – (Міста і фортеці Чернігово-Сіверщини ; № 3).

13. **Вілкул Т.** Хроніка Амартола в Київському літописному зводі / Тетяна Вілкул // Київська старовина. – 2012. – № 3. – С. 69–78.

У статті досліджуються запозичення з «Хроніки Амартола» в Київському літописному зводі початку XIII ст., який є головним джерелом з історії Чернігівської давньоруської землі.

14. **ХІІ «Розумовські зустрічі» в Чернігові** // Світ-інфо. – 2023. – № 256 (7 груд.). – С. 15.

Традиційна щорічна міжнародна конференція, що проводиться до Дня місцевого самоврядування України. Цього року присвячена 1000-літтю Великого князівства Чернігівського.

15. **Євстратов В.** «Слово о полку Ігоревім» – важливе джерело вивчення подій XI–XII століть на Чернігово-Сіверщині / Віталій Євстратов // Сіверянський літопис. – 2009. – № 5. – С. 11–17.

16. **Зотов Р. В.** О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время : исследование / Р. В. Зотов. – Изд. Археографической Комиссии. – С.-Петербург : Тип. братьев Пантелеевых, 1892. – [6], 47, II с.

17. **Кальніцька Н.** Боротьба Чернігово-Сіверських князів за Київ у добу феодальної роздробленості / Наталія Кальніцька // Сіверянський літопис. – 2009. – № 5. – С. 3–10.

18. **Коваленко В.** «Свої погані», або Чернігівські ковуї / Володимир Коваленко, Юрій Ситий // Чернігівщина incognita. – Чернівці, 2004. – С. 37–43.

Воїни у складі полків Чернігівських князів.

19. **Котляр М. Ф.** «Отчина» у правосвідомості Давньої Русі / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 2010. – № 2. – С. 4–16.

«Отчина» означає успадкування від батька земельного володіння. Відстоювання «отчини» було інструментом у змаганнях княжих кланів за Київ і владу на Русі в XII–XIII ст. У статті відтворена боротьба і на території Чернігівського князівства.

20. **Кулаковський П. М.** Сіверське князівство, Чернігівське князівство – адміністративно-територіальне утворення у складі Речі Посполитої / Кулаковський П. М. // Енциклопедія історії України. – Київ, 2012. – Т. 9. – С. 571–572.

21. **Ласєвський С.** Чернігівське князівство / Сергій Ласєвський // Отчий поріг. – 2012. – № 5 (трав.). – С. 12–13.

22. **Леп'явко С. А.** Чернівці: історія міста / Сергій Леп'явко. – 2-ге вид., випр. і перероб. – Київ : Кліо, 2020. – 543 с. : іл.

23. **Любецький** з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 900-літтю з'їзду князів Київ. Русі у Любечі / Укр. Нац. ком. Міжнар.

унії слов'ян. археології [та ін.]. – Чернігів : Сіверянська думка, 1997. – 215 с. : іл.

24. **Плахонін А. Г.** Чернігівське князівство / А. Г. Плахонін // Енциклопедія історії України. – Київ, 2013. – Т. 10. – С. 521–522.

25. **Русь** «після Русі». Між короною і булавою : українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького / авт. кол.: В. М. Горобець, М. М. Волощук, А. Г. Плахонін та ін. ; вступ К. Ю. Галушка. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – 350 с.

С. 22–25 : Доба територіальних земель-князівств. Чернігівська земля.

Між с. 192–193 : Карта Чернігівської землі 2-ї пол. XII – 1-ї третини XIII ст.

26. **Сытый Ю.** Материалы к реконструкции жилищ Черниговского детинца : (по итогам исследований В. П. Коваленко) / Юрий Сытый // За покликом предків : зб. матеріалів П'ятих Самоквасівських читань, присвячених пам'яті Володимира Петровича Коваленка. – Чернігів, 2019. – С. 44–54.

27. **Терещенко О.** Князівська усобиця 1078 р.: зауваження щодо хронології та географії подій / Олександр Терещенко // Подесення в контексті європейської історичної і природної спадщини : зб. наук. пр. – Чернігів, 2018. – Вип. 1. – С. 129–144.

Події усобиці охопили Чернігів, Нежатин (Ніжин), Сновськ (Седнів).

28. **Хромова І.** Атрибуція монет Чернігово-Сіверського князівства: проблеми та здобутки / Ірина Хромова // Сіверянський літопис. – 2008. – № 3. – С. 22–27.

Із змісту : Любецький з'їзд, с. 302–307. Чернігівське літописання, с. 632–634.

29. **Хрущов И. П.** О древнерусских исторических повестях и сказаниях. XI–XII столетие / Иван Хрущов. – Киев : Унив. тип., 1878. – X, 212 с.

Книга присвячена добі Чернігівського князівства.

30. **Чернігів** у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи : зб. наук. пр., присвяч. 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів / Черніг. міськрада, Ін-т археології НАН України, Ін-т історії України НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Всеукр. спілка краєзнавців ; відп. ред. О. Б. Коваленко [та ін.]. – Чернігів : Деснянська правда, 2007. – 672 с.

31. **Чугаєва І.** Частотність згадування чернігівських князів у давньоруських літописних зводах як елемент контент-аналізу чернігівських фрагментів літописання / Ірина Чугаєва // Сіверянський літопис. – 2010. – № 4/5. – С. 3–10.

32. **Чугаєва І. К.** Чернігівське літописання XI–XIII ст.: історіографічний міф чи історичне джерело? : [монографія] / Ірина Чугаєва ; Департамент інформ. діяльн. та комунікацій з громадськістю Черніг. ОДА, Нац. ун-т «Черніг. колегіум» ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів : Десна, 2018. – 335 с. : табл.

33. **Шугалій О.** Башти та баштоподібні споруди Чернігова давньоруського періоду / Олександр Шугалій // Сіверянський літопис. – 2023. – № 1. – С. 21–29.

У публікації висвітлюються обставини та характер використання в давньоруській фортифікації таких елементів, як «башта» та «вежа», а також їх відображення в тогочасних писемних та зображальних джерелах. Дослідження проведене на прикладі центру Чернігівського князівства, який в часи Русі мав потужні укріплення у вигляді декількох ліній ровів та стін.

34. **Яснівська Л.** Археологічні дослідження Б. О. Рибаківа Чернігівського дитинця у 40–50-х рр. XX ст. / Людмила Яснівська // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 248–255.

35. **Яценко Б. І.** Слово о полку Ігоревім як історичне джерело. Таємниці давніх письмен / Б. І. Яценко. – Київ : Просвіта, 2006. – 508 с.

У книзі розглядаються передумови створення пам'ятки давньоруської літератури у контексті подій, які відбувалися на терені Чернігівського князівства та діяльності князів чернігівських.

ЧЕРНІГІВСЬКІ КНЯЗІ

ПУБЛІКАЦІЇ ЗАГАЛЬНОГО ЗМІСТУ

36. **Багалеї Д. І.** История Северской земли до половины XIV ст. : ист. монография / Багалеї Д. І. – Киев : Унив. тип. (И. И. Завадского), 1882. – II, 310, [2], II с., [5] л. ил., карт., табл.

С. 169–268 : Чернігівські князі.

37. **Грипась В.** «Злато слово» Святослава Всеволодовича : із маловідомого / В. Грипась // Пам'ять століть. – 2009. – № 3/4. – С. 249–251.

Боротьба за владу та її символ – «золотокований стіл київський» – між Мономаховичами і чернігівськими Ольговичами.

38. **Добриця О. П.** Князі чернігівські / Олександр Добриця ; [передм. Володимира Коваленка]; ред. Володимир Сапон; худож. Єлизавета Зотова. – Чернігів : Деснянська правда, 2007. – 79 с. : іл.

39. **Князі України** / авт.-упоряд. Ф. Левітас; худож. О. Кононученко. – 2-ге вид., удоскон. та доп. – Київ : Казка, 2007. – 61 с. : іл.

Йдеться і про чернігівських князів.

40. **Ричка В.** «Веселие Руси...»: пияцтво як суспільний феномен Давньоруської держави / Володимир Ричка // Український історичний журнал. – 2020. – № 2. – С. 46–60.

Уперше в українській історіографії проведене комплексне соціально-антропологічне дослідження феномену пияцтва в Київській Русі, що стало притаманним і для чернігівських князів.

41. **Сапон В.** Імпортні наречені для чернігівських князів / Володимир Сапон // Деснянська правда. – 2011. – 1 листоп. – С. 4.

42. **Сапон В.** Під Любечем 1015 року / Володимир Сапон // Деснянська правда. – 2011. – 22 листоп. – С. 4.

Найдавніша битва на теренах Чернігово-Сіверщини між князями Ярославом і Святополком.

43. **Студьонова Л. В.** Чернігівські князі, полковники, губернатори / Людмила Студьонова; ред. О. В. Ткаченко. – Чернігів : Деснянська правда, 1998. – 148 с.

44. **Сытый Ю.** Археологические исследования территории княжьего двора на Валу в 1986 г. / Юрий Сытый // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 256–264.

45. **Черненко О.** Князівські усипальні Чернігівського Спасо-Преображенського собору за матеріалами археологічних досліджень / Олена Черненко // Покликання – археологія : матеріали Других Самоквасівських читань, присвячених 80-річчю О. В. Шекуна. – Чернігів, 2015. – С. 233–247.

46. **Чернігівські** князі та Єлецька ікона Божої Матері // Світ-інфо. – 2022. – № 227 (22 верес.). – С. 12.

Діяльність чернігівських князів періоду Давньої Русі як будівничих держави, воїнів, меценатів і патронів монастирів – осередків освіти та культури, представники династії, які стали святими.

47. **Чугаєва І.** Чернігівські княгині і князівни на сторінках Київського літопису XII ст. і Любецького Синодика: порівняльна характеристика / Ірина Чугаєва // Сіверянський літопис. – 2014. – № 6. – С. 3–14.

48. **Шевченко А. Є.** Становлення та розвиток князівської влади в Київській Русі в IX – на початку XII ст. / Шевченко А. Є., Кудін С. В., Настюк А. А. – Вінниця : Твори, 2020. – 467 с.

ПЕРСОНАЛІЇ

49. **Бодрухин В.** Утвердження династії Святославичів у Чернігові [XI ст.] / Володимир Бодрухин // Сіверянський літопис. – 1999. – № 3. – С. 35–37.

50. **Кеда М.** Вінценосне розлучення: кейс Євпраксії (Адельгейди) Всеволодівни / Марина Кеда, Ірина Чугаєва // Сіверянський літопис. – 2021. – № 5. – С. 164–173.

Доля Євпраксії Всеволодівни (Пракседи, Адельгейди) (1070/1071–1109), доньки київського, переяславського і чернігівського князя Всеволода (Андрія) Ярославича і княжни Марини, онуки Ярослава Мудрого.

51. **Келембет С.** Великий князь Роман Михайлович II – останній самостійний володар Чернігова / Станіслав Келембет // Сіверянський літопис. – 2016. – № 2. – С. 3–16.

Роман Михайлович II (1361–1401) – останній великий князь Чернігівський з місцевої династії Ольговичів.

52. **Келембет С.** Рюрик – Костянтин Ольгович – загадковий Чернігівський князь XIII століття / Станіслав Келембет // Сіверянський літопис. – 2012. – № 1/2. – С. 3–10.

53. **Котляр М. Ф.** Князі-ізгої та удільна роздробленість на Русі / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 2011. – № 3. – С. 4–20.

Дім князів Рюриковичів, представники якого упродовж XI–XII ст. боролися за батьківські землі на території Чернігівського та ін. князівств Київської землі.

54. **Котляр М. Ф.** Святослав Всеволодович (р. н. невід. – 25.07.1194) – князь туровський, волинський, новгород-сіверський, чернігівський, київський / М. Ф. Котляр // Енциклопедія історії України. – Київ, 2012. – Т. 9. – С. 487.

55. **Павленко С.** Князь Михайло Чернігівський та його виклик Орді / Сергій Павленко ; [ред. О. Ткаченко]. – Чернігів : Сіверянський літопис, 1996. – 79 с.

56. **Потапенко Л.** Літопис від Марії Чернігівської : [донька князя Михайла – авторка книги про свого батька «Житіє Михайла Чернігівського»] / Любов Потапенко // Деснянська правда. – 2005. – 6 жовт. – С. 14.

57. **Ричка В.** Ярослав Мудрий. Великий князь, син Володимирів / Володимир Ричка. – Київ : Парламент. вид-во, 2023. – 272 с.

58. **Святий** князь Михайло Чернігівський та його доба: матеріали церковно-іст. конф. (Чернігів, 1–3 жовтня 1996 р.) / ред. В. П. Коваленко. – Чернігів : Сіверянська думка, 1996. – 116 с.

59. **Сегеда С. П.** Ольга Романівна, просвітниця, дружина князя-філософа [кінець 40-х рр. XIII ст. – після 1289] // Сегеда С. П. Видатні жінки української історії : біограф. нариси на тлі іст. подій / [Сергій Сегеда]. – Київ, 2020. – Кн. 1. X–XVIII ст. – С. 65–71.

Наймолодша дочка князя Романа Михайловича (Старого), що належав до роду Ольговичів (чернігівського розгалуження Рюриковичів) та його дружини Анни, внучка чернігівського князя Михайла Всеволодовича.

60. **Синюк С.** Онука святого, дружина філософа : про життя волинської княгині Ольги Романівни / Сергій Синюк // Сила м'якого знака, або Повернення Руської правди. – Вид. 3-тє, стер. – Київ, 2012. – С. 387–396.

Нарис про внучку князя Михайла Всеволодовича Чернігівського.

61. **Українські** князівни : [для дітей серед. шк. віку] / худож. О. Кононученко; авт.-упоряд.: Ф. Левітас, С. Левітас. – 2-ге вид., удоскон. і доп. – Київ : Казка, 2009. – 63 с. : іл. – (Легенди та перекази).

С. 48–55 : Єфросинія Ярославна – дружина Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославича. Упродовж десяти років княжила разом з чоловіком у його місті Новгороді-Сіверському.

С. 56–63 : Марія та Феодулія Чернігівські. Дочки чернігівського князя Михайла Всеволодовича та княгині Феофанії.

62. **Федака С.** Чернігівський князь Всеволод Ольгович / Сергій Федака // Сіверянський літопис. – 1999. – № 6. – С. 29–35.

63. **Котляр М. Ф.** Ярослав Всеволодич, Ярослав-Прокопій Всеволодич (1139–1198) – князь чернігівський / М. Ф. Котляр // Енциклопедія історії України. – Київ, 2013. – Т. 10. – С. 759.

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ

64. **Брайчевський М.** Володимир Мономах / М. Брайчевський // Історичний календар 2002. – Київ, 2002. – Вип. 8. – С. 269–272 : портр.

65. **Васюта О.** До питання про другого сина Володимира Мономаха та час його народження / Олег Васюта // Сіверянський літопис. – 2019. – № 3. – С. 3–16.

Автор визначає час народження Ізяслава Володимировича, який засвідчує, що він був саме другим сином Володимира Мономаха.

66. **Володимир** Мономах / Прилуц. краєзнав. музей імені В. Маслова // Світ-інфо. – 2023. – № 244 (8 черв.). – С. 14.

Упродовж життя встиг побути князем п'яти міст – Смоленська, Чернігова, Переяслава, Ростова і Києва. Пам'ятник Мономаху в м. Прилуки було відкрито 22 серпня 1992 року на честь 900-річчя міста. Автор – скульптор С. Т. Кантур.

67. **Коваленко В.** Чернігівська ділянка «Шляху Мономаха» / Володимир Коваленко, Олександр Моця, В'ячеслав Скороход // Сіверянський літопис. – 2013. – № 2. – С. 9–23.

«Повчання дітям» Володимира Мономаха, де він розповідає, як під час князювання в Чернігові 100 разів мчав на виклик батька, Великого Київського князя Всеволода Ярославича, до Києва. Проведена авторами археологічна розвідка, дозволила конкретизувати маршрут князя на чернігівській ділянці шляху.

68. **Котляр М. Ф.** Воїнські повісті в південно-руському літописанні XII ст. / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 2009. – № 4. – С. 4–16.

У розвідці розглядаються повісті Володимира Мономаха, його синів – Мстислава та Ярополка, а також небожа Всеволода Ольговича, в яких відтворені події, що мали місце у Чернігові і Новгороді-Сіверському.

69. **Ричка В.** Володимир Мономах / Володимир Ричка. – Харків : Фоліо, 2019. – 120 с. – (серія «Знамениті українці»).

Володимир Мономах – князь чернігівський (1076–1077, 1078–1094), учасник Любецького з'їзду князів (1097), автор праці «Повчання».

70. **Скидан М.** Володимир Мономах і Юрій Долгорукий в історії м. Остер / М. Скидан // Новини Придесення. – 2005. – 24 верес.

71. **Сліпушко О. М.** Володимир Мономах – державник і книжник / О. Сліпушко. – Київ : АртЕк, 2021. – 104 с. : іл.

ДАВИД СВЯТОСЛАВИЧ

72. **Васюта О.** Давид Святославич: шлях до Чернігова (1077–1097 рр.) / Олег Васюта // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 20–35.

73. **Коваленко В. П.** Фундатор Борисоглібського собору благовірний чернігівський князь Давид Святославич: сторінки біографії / Володимир Коваленко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 7–19.

74. **Курданов А.** Український святий Микола Святоша / Андрій Курданов // Наш край. – 1993. – 1 жовт.

Микола Святоша (?–1143) – син Чернігівського князя Давида Святославича.

75. **Руденок В.** До питання про будівельну діяльність чернігівського князя Давида Святославича / Володимир Руденок, Тетяна Новик // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 36–40.

У статті здійснено спробу з'ясувати ім'я замовника будівництва чернігівських храмів початку XII ст. – Успенського собору та Іллінської церкви. Авторами висловлено припущення, що ним був чернігівський князь Давид Святославич.

76. **Стефанович Д.** «Тоді ж постригся князь Святоша...» / Д. Стефанович // Київ. – 2002. – № 5. – С. 148–153.

Микола Святоша (?–1143) – син Чернігівського князя Давида Святославича. Прийняв постриг у 1107 р. Починав своє подвижництво у Чернігівському Єлецькому монастирі.

77. **Чугаєва І.** Князі Давидовичі у чернігівському літописанні / Ірина Чугаєва // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 48–55.

Авторка робить висновок про існування літописних записів при дворі Давидовичів у Чернігові в середині XII ст.

78. **Шуміло С.** Оповідання про Миколу Святошу в Києво-Печерському патерику: досвід герменевтичного аналізу / Світлана Шуміло // Сіверянський літопис. – 2023. – № 2. – С. 91–96.

Микола Святоша (бл. 1080–14.10.1143) – син Чернігівського князя Давида Святославича, онук Чернігівського і Київського князя Святослава Ярославича, засновника чернігівської князівської династії.

ІГОР ОЛЬГОВИЧ

79. **Благовірний** Ігор, великий князь Київський і Чернігівський // Сіверщина. – 2010. – 17 черв. – С. 9.

80. **Васюта О.** Ігор Ольгович і митрополит Костянтин: політика і святість у середині XII ст. на Русі / Олег Васюта // Чернігівські старожитності. – Чернігів, 2012. – Вип. 1 (4). – С. 31–42.

У статті здійснено спробу визначити основні причини й уточнити час канонізації князя Ігоря Ольговича та митрополита Костянтина, а також проаналізовано події церковно-політичного життя Чернігова 40–60-х рр. XII ст.

81. **Князь** страстотерпець [святий Ігор Ольгович] // Троїцький вісник. – 2013. – № 9 (24 верес.). – С. 3.

82. **У пошуках** поховання князя Ігоря : [як науковці шукають у Чернігові поховання князя Ігоря Чернігівського та Київського. XII ст.] // Демократична Україна. – 2012. – 27 січ. – С. 24.

МСТИСЛАВ ХОРОБРЫЙ

83. **Васюта О.** Мстислав Володимирович – перший князь чернігівський / Олег Васюта // Сіверянський літопис. – 1995. – № 1. – С. 24–27.

84. **Знакові** постаті в історії Чернігова. Чиї фігури встановлені на Валу? // Семь дней. – 2020. – № 39 (24 верес.). – С. 13.

Постаті Чернігівського князя Мстислава Хороброго, Нестора Літописця, полковника М. Небаби, єпископа Л. Барановича віднині зустрічатимуть чернігівців і гостей міста при вході на Дитинець. Коротко розповідається про зроблене ними для Чернігова.

85. **Колесник С.** Князь Мстислав і «золота доба» Чернігова / Сергій Колесник, Валентин Буряченко // Чернігівщина incognita. – Чернігів, 2004. – С. 231–236.

86. **Котляр М. Ф.** Мстислав Володимирович, Мстислав-Константин (імовірно) Володимирович (р. н. невід. – 1036) – князь тмутороканський і чернігівський / М. Ф. Котляр // Енциклопедія історії України. – Київ, 2010. – Т. 7. – С. 98.

87. **Чугаєва І.** Мстислав Володимирович в усній традиції / Ірина Чугаєва // Чернігівські старожитності. – Чернігів, 2012. – Вип. 1 (4). – С. 156–161.

Характеристика Мстислава Володимировича Тмутараканського і Чернігівського у джерелах, що відобразили усну традицію.

ОЛЕГ СВЯТОСЛАВИЧ

88. **Броднікова Н.** Олег Гориславич: герой чи зрадник Чернігівської землі / Наталія Броднікова // Сіверянський літопис. – 2002. – № 3. – С. 12–15.

89. **Васюта О.** Олег Гориславич: людина і князь / Олег Васюта // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Чернігів, 2019. – Вип. 4. – С. 19–67.

Олег Святославич – руський князь з династії Рюриковичів. Онук Ярослава Мудрого. Засновник роду Ольговичів. Намагався

зброєю захопити Чернігів, за що був засланий до Візантії на острів Родос. У «Слові о полку Ігоревім» прозваний Гореславичем (Гориславичем) за розпалювання міжусобиць.

90. **Васюта О.** «Олегъ поя за сына Аєпину дчерь»: хто з синів князя Олега Гориславича одружився у 1108 році? / Олег Васюта // Сіверянський літопис. – 2022. – № 4. – С. 4–12.

Мета автора статті – виправлення помилки стосовно матримоніальних зв'язків чернігово-сіверського князя Святослава Ольговича, а саме приписування йому шлюбу з донькою половецького хана у 1108 р.

91. **Васюта О.** Прізвисько Чернігово-Сіверського князя Олега Святославича: чому «Гориславич»? / Олег Васюта // Сіверянський літопис. – 2020. – № 5. – С. 4–24.

92. **Чугаєва І.** Літописні записи Олега Святославича: до проблеми існування / Ірина Чугаєва // За покликом предків : зб. матеріалів П'ятих Самоквасівських читань, присвячених пам'яті Володимира Петровича Коваленка. – Чернігів, 2019. – С. 120–123.

Олег (Михайло) Святославич («Гориславич») був сином засновника чернігівської династії Святослава Ярославича та його дружини Кілікії (Цецилії), старший брат чернігівського князя Давида.

СВЯТОСЛАВ ЯРОСЛАВИЧ

93. **Васюта О.** Смерть Святослава Ярославича 1076 р. : наслідок хвороби чи вбивство? / Олег Васюта // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2018. – Вип. 5 (8). – С. 161–177.

Чернігівський князь 1054–1073 рр. Похований у Спаському соборі м. Чернігова.

94. **Чугаєва І.** Літописні фрагменти про Святослава Ярославича: до проблеми інтерпретації / Ірина Чугаєва // Сіверянський літопис. – 2014. – № 1/3. – С. 3–8.

Авторка доходить висновку щодо існування літописних записів про Святослава.

ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ КНЯЖОЇ ДОБИ

95. **Антонієві** печери та Троїцько-Іллінський монастир = St Anthony's caves and Trinity monastery of st. Illia / [В. Я. Руденко, Т. Г. Новик] ; НАІЗ «Чернігів стародавній». – Лозовий В. М., 2015. – 47, [8] с. : іл. – Укр., англ.

96. **Балуба Д.** Борисоглібський собор та європейські архітектурні впливи XII–XIX ст. / Д. Балуба, І. Вахрушев, М. Захарків // *Juvenia studia* : зб. студ. наук. пр. – Чернігів, 2020. – Вип. 10. – С. 6–9.

97. **Васюта О. О.** До питання про час заснування та становлення Богородичного (Єлецького) монастиря у Чернігові / О. О. Васюта // *Український історичний журнал*. – 2016. – № 6. – С. 67–86.

98. **Віроцький В. Д.** Храми Чернігова / В. Д. Віроцький. – Київ : Техніка, 1998. – 205, [2] с. : іл.

99. **Май-Борода М.** Благовіщенський собор XII століття – перлина древнього Чернігова / Мирослав Май-Борода // *Скарбниця української культури*. – 2019. – Вип. 20. – С. 132–139.

100. **Майковський А.** Храми Чернігово-Сіверщини : фотоальбом для мандрівників / [Андрій Майковський]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2019. – [48] с. : кольор. фот. – Текст укр., англ.

101. **Назаренко В.** Найстаріший храм Київської Русі [Спасо-Преображенський собор у Чернігові] збудували з піску та крейди Новгород-Сіверщини / Віталій Назаренко // *Чернігівщина*. – 2022. – № 15 (23 черв.). – С. 2.

102. **П'ятницька** церква в Чернігові / [авт. кол.: Л. Нижник та ін.]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2015. – 119 с. : іл.

103. **Рига Д.** Чернігівські церкви та собори XI–XIX ст., які не збереглися до нашого часу / Данило Рига // *Сіверянський літопис*. – 2023. – № 3. – С. 60–66.

104. **Руденко В. Я.** Антонієві печери Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря: 950 років / Руденко В. Я., Новик Т. Г.; НАІЗ «Чернігів стародавній». – Чернігів : Десна Поліграф, 2019. – 159 с. : іл.

105. **Руденко В.** Болдиногірські монастирі Чернігова / Володимир Руденко, Тетяна Новик // Сіверянський літопис. – 2015. – № 4. – С. 73–83.

У статті розглядається ряд підземних та наземних культових споруд Чернігова давньоруського і новітнього часу, що розташовані в історичній місцевості, яка відома з XI ст. за назвою Болдині гори.

106. **Сапон В.** Чернігів древній і сучасний / Володимир Сапон. – [2-ге вид.]. – Чернігів : Деснянська правда, 2006. – 63, [2] с. : іл. – (Іст. пам'ятки Чернігова).

107. **Сапон В. М.** Чернігівська старовина від Володимира Сапона : іст.-краєзнав. етюди / Володимир Сапон ; [упоряд. Д. Сапон]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2021. – 159 с. : фот.

С. 10–16 : Спаський і Борисоглібський собори Чернігова.

108. **Спас Чернігівський** : 975-річчю першої писемної згадки про Спаський собор у Чернігові, а також усім, хто його будував, оздоблював, дбав про нього, тим, хто в ньому служив, реставрував і досліджував – присвячується ця книга / [авт. кол.: А. Доценко та ін. ; фотохудож. М. Турчин] ; Нац. архіт.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : Десна Поліграф, 2011. – 187, [4] с. : іл.

109. **Черниговский** Елецкий Свято-Успенский монастырь : [ист. очерк с прил. «Скарбницы потребной» Иоанникия Галятовского в рус. пер.] / сост. Александр Тарасенко. – [Изд. 2-е, испр. и доп.]. – Чернигов : [б. и.], 2013. – 311, [30] с. ил. : фот.

ДОПОМІЖНІ ПОКАЖЧИКИ

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК*

Б, В

Багале́й Д. И. 1, 36
Балу́ба Д. 96
Бара́нович Л. (84)
Бодру́хин В. 49
Бойко В. М. 9
Бонда́р О. М. 2, 10, 12
Бра́йчевський М. Ю. 11, 64
Бродні́кова Н. 88
Васю́та О. О. 65, 72, 80, 83,
89–91, 93, 97
Вахру́шев І. 96
Вілку́л Т. 13
Віроцький В. Д. 98
Володи́мир Мономах (64–71)
Волощу́к М. М. 25
Всеволо́д (Андрій) Яросла́вич
(50), (67)
Всеволо́д Ольгови́ч (62), (68)

Г, Д, Є, Ж, З

Галу́шко К. Ю. 25
Горобе́ць В. М. 25
Грипа́сь В. 37
Дави́д Святосла́вич (72–78),
(92)
Давидови́чі (77)
Добри́ця О. П. 38
Доце́нко А. В. 108

Євпра́сія (Адельгейда)
Всеволо́дівна (50)
Євстра́тов В. 15
Єфроси́нія Яросла́вна (61)
Журавльо́в Д. В. 4
Заха́рків М. 96
Зеле́ний В. 3
Зото́в Р. В. 16
Зото́ва Є. 38

І, К, Л

Ігор О́льгови́ч (79–82)
Ігор Святосла́вич (61)
Ізясла́в Володи́мирович (65)
Казі́міров Д. 9
Кальні́цька Н. 17
Канту́р С. Т. 66
Кеда́ М. К. 50
Келе́мбет С. 51, 52
Кілі́кія (Цецилі́я) (92)
Ковале́нко В. П. 5, 18, 26, 38,
58, 67, 73
Ковале́нко О. Б. 30
Колесни́к С. 85
Конону́ченко О. 39, 61
Костя́нтин О́льгови́ч (52)
Костя́нтин, митрополи́т (80)
Котля́р М. Ф. 6, 19, 53, 54, 63,
68, 86

*Номери, що стосуються прізвищ осіб, відображених за ознакою персоналії, наведено в іменному покажчику у круглих дужках.

Кудін С. В. 48
Кулаковський П. М. 20
Курданов А. Л. 74
Кухарчук Ю. 11
Лаєвський С. Л. 21
Левітас С. 61
Левітас Ф. 39, 61
Леп'явко С. А. 8, 9, 22

М, Н, О, П

Май-Борода М. 99
Майковський А. 100
Марина, княжна (50)
Марія Чернігівська (56), (61)
Микола Святоша (74), (76),
(78)
Михайло Всеволодович
(Чернігівський) (55), (56),
(58–61)
Мономаховичі (37)
Моця О. 67
Мстислав Хоробий (68),
(83–87)
Назаренко В. 101
Настюк А. А. 48
Небаба М. (84)
Нестор (84)
Нижник Л. 102
Новик Т. Г. 75, 95, 104
Олег Святославич
(Гориславич) (88–92)
Ольга Романівна (59), (60)
Ольговичі (37), (51), (59)
Павленко С. О. 55
Пилипенко В. М. 8

Плахонін А. Г. 24, 25
Потапенко Л. 56

Р, С,

Рибаков Б. О. 34
Рига Д. 103
Ричка В. 40, 57, 69
Роман Михайлович II (51)
Руденок В. Я. 75, 95, 104, 105
Рюриковичі (53), (89)
Сапон В. М. 7, 38, 41, 42, 106,
107
Святополк (42)
Святослав Всеволодович (37),
(54)
Святослав Ярославич (78),
(92–94)
Святославичі (49)
Сегеда С. П. 59
Синюк С. 60
Ситий Ю. М. 18, 26, 44
Скидан М. 70
Скороход В. 67
Сліпушко О. М. 71
Стефанович Д. 76
Студьонова Л. В. 43

Т, Ф, Х, Ч

Тарасенко О. Ф. 109
Терещенко О. 27
Ткаченко О. В. 43
Турчин М. 108
Федака С. 62
Феодулія Чернігівська (61)
Феофанія (61)
Хромова І. 28

Хрущов І. П. 29
Черненко О. Є. 45
Чугаєва І. К. 31, 32, 47, 50, 77,
87, 92, 94

Ш, Ю, Я

Шевченко А. Є. 48
Шугалій О. 33
Шуміло С. В. 78
Юрій Долгорукий (70)
Ярополк (68)
Ярослав Мудрий (42), (57),
(89)
Ярослав-Прокопій
Всеволодич (63)
Ясновська Л. В. 34
Яценко Б. І. 35

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Білоус, річка 10

Візантія 89

Київ, місто 17, 19, 47, 48, 66–68

Київська Русь 11, 17, 19, 23, 40, 48, 101

Листвен, літописне місто (нині с. Малий Листвен Чернігівського р-ну) 2–7

Любеч, селище 16, 23, 28, 42, 47, 69

Нежатин, літописне місто (м. Ніжин) 27

Новгород-Сіверський, місто 61, 68

Новгород-Сіверщина 101

Остер, місто 70

Переяслав, місто 66

Прилуки, місто 66

Річ Посполита 20

Родос, острів (Греція) 89

Ростов, місто 66

Русь 25, 40

Сіверське князівство 20

Смоленськ, місто 66

Сновськ, літописне місто (нині селище Седнів Чернігівського р-ну) 27

Чернігів, місто 12, 14, 22, 27, 30, 33, 66–68, 72, 80, 82, 84, 85, 89, 93, 97–99, 101, 102, 105–109

Чернігівська земля 25, 88

Чернігівське князівство 8, 14, 16, 19–21, 24, 28, 29, 33, 35, 53

Чернігово-Сіверщина 9, 15, 100

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Лиственська битва 1024 р.....	6
Чернігівське князівство.....	6
Чернігівські князі.....	11
Публікації загального змісту.....	11
Персоналії.....	12
Володимир Мономах.....	15
Давид Святославич.....	16
Ігор Ольгович.....	17
Мстислав Хоробрий.....	18
Олег Святославич.....	18
Святослав Ярославич.....	19
Історичні пам'ятки княжої доби.....	20
Допоміжні покажчики.....	22
Іменний покажчик.....	22
Географічний покажчик.....	25

ДЛЯ НОТАТОК

Науково-популярне видання

ІЗ ГЛИБИНИ ВІКІВ

1000-ліття Чернігівського князівства

Рекомендаційний показник

Укладач **Студьонова Людмила Валентинівна**

Редактор	<i>Ірина Каганова</i>
Відповідальна за випуск	<i>Вікторія Примак</i>
Комп'ютерний набір	<i>Людмила Студьонова</i>
Комп'ютерне верстання	<i>Ольга Шурубенко</i>
Дизайн обкладинки	<i>Олена Дорохова</i>

Ризограф Чернігівської ОУНБ
імені Софії та Олександра Русових
Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач
КЗ «Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека
імені Софії та Олександра Русових»
проспект Миру, 41, м. Чернігів, 14000
e-mail: chounb@ukr.net

м. Чернігів
пр-т Миру, 41
Тел.: (098) 895-28-93 (viber/telegram)
E-mail: chounb@ukr.net
Вебсайт: www.libkor.com.ua